

ՏՏԴ.911.33

Տնտեսական աշխարհագրություն

ՌԵԿՐԵԱՑԻՈՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՈՎ ԱՌԱՆՁՆԱՑՎԱԾ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱԼԻՐ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ԱՐՑԱԽԻՄ

Անահիտ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Ալեսեյ ՊՈՏՈՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Ռեկրեացիոն, էկոլոգիական հիմնախնդիրներ, նրկրագրություն, բնօգտագործման, տուրիստական, նրկրաբանագնորոգիական, լանդշաֆտաէկոլոգիական, բնատնտեսական, բուժկուրորտային, հնագիտական:

Ключевые слова՝ Рекреационный, экологические проблемы, туристический, страноведение, геолого-геоморфологический, ландшафтный, экологический, натуральное хозяйство, природопользование, здравница, археологический

Keywords - Recreational, environmental problems, tourist, countryology, geological and geomorphological, landscape, ecological, subsistence economy, environmental management, health resort, archaeological.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЛЕКСА ТЕРРИТОРИЙ ВЫДЕЛЕННЫХ НА РЕКРЕАЦИОННЫЕ ЦЕЛИ В АРЦАХЕ

А. Григорян, А. Погосян

В статье представлены возможности территорий, выделенных на рациональную организацию рекреационной экономики в республике Арцах, возникшие в этой сфере проблемы. Затронуты различные вопросы охраны природы и природопользования. Исследован потенциал природных ресурсов Арцаха, виды организации отдыха и выделенные территории. Разумное использование рекреационных ресурсов, комплексная эксплуатация выделенных территорий является важной частью стратегической программы социально-экономического развития Республики Арцах.

PROBLEMS OF USE OF A COMPLEX OF THE TERRITORIES ALLOCATED FOR THE RECREATIONAL PURPOSES IN ARTSAKH

A. Grigoryan, A. Poghosyan

The article deals with the possibilities of the territories allocated for the rational organization of recreational economy in the Artsakh Republic, the problems which have arisen in this sphere. Various questions of conservation and environmental management are raised. Potential of natural resources of Artsakh, types of the organization of rest and the allocated territories is investigated. Reasonable use of recreational resources, complex operation of the allocated territories is an important part of the strategic program of social and economic development of Artsakh Republic.

Հոդվածում ներկայացված է Արցախի հանրապետությունում ռեկրեացիոն տնտեսության թափոնալ կազմակերպման նպատակով առանձնացված տարածքների օգտագործման հնարավորությունները, այս բնագավառում առաջ եկած խնդիրները: Շոշափված են բնօգտագործման և բնապահպանական ամենատարբեր խնդիրները: Վերլուծված է Արցախի ռեկրեացիոն օգտագործման բնառնությունային ներուժը ըստ ռեսուրսային պոտենցիալի հանգստի կազմակերպման ձևերը և առանձնացված տարածքները: Ռեկրեացիոն ռեսուրսների հաշվենկատ օգտագործումը, առանձնացված տարածքների համալիր օգտագործումը Արցախի հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման թափափարական ծրագրերի կարևորագույն մասն է:

Արդի համաշխարհային տնտեսության առավել արագ զարգացող ոլորտներից մեկը համարվում է ռեկրեացիոն գործունեությունը (լատ. recreation՝ վերականգնում): Տնտեսության այս ճյուղի զարգացումն արդիական է այն իմաստով, որ այն մի կողմից պայմանավորված է բնակչության արտաաշխատանքային հանգիստը կազմակերպելու, նրա ֆիզիկական ուժերը վերականգնելու և հոգևոր պահանջմունքները բավարարելու, մյուս կողմից՝ ռեկրեացիոն նպատակներով առանձնացված տարածքների համալիր օգտագործման սոցիալ-տնտեսական և էկոլոգիական հիմնախնդիրները լուծելու անհրաժեշտությամբ:

Գիտական մի շարք հետազոտություններ ցույց տվեցին, որ Արցախում բնակչության զանգվածային հանգստի և զբոսաշրջության կազմակերպման ոլորտներում առաջ եկան բազում հիմնախնդիրներ՝ կապված պատերազմյան և հետպատերազմյան ժամանակաշրջաններում տեղի ունեցած օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառների հետ: Ռեկրեացիոն տնտեսության կազմակերպման աշխատանքներում ի հայտ եկան աշխարհագրական-էկոլոգիական հիմնախնդիրներ, որոնք ընդգրկվեցին աշխարհագրական գիտության համակարգի մի շարք ճյուղերի հետազոտությունների ոլորտում: Դա

վերաբերում է ֆիզիկական, սոցիալ-տնտեսական, բնակչության աշխարհագրությանը, ռեսուրսագիտությանը, երկրագրությանը, ինչպես նաև բժշկական աշխարհագրությանը: Արդյունքում ստացվեց այն, որ հիմնականորեն միջառարկայական ուսումնասիրությունները նպաստեցին աշխարհագրական նոր գիտության՝ ռեկրեացիոն աշխարհագրության ձևավորմանը, որը հակված է լուծելու արդյունավետ բնօգտագործման և բնապահպանական ամենատարբեր բնույթի մի շարք խնդիրներ: Դրանք հիմնականում վերաբերում են ռեկրեացիոն տարածքային համակարգերի կազմակերպման, տեղավայրերի ճիշտ ընտրության, դրանց արդյունավետ տեղաբաշխման, բնական ռեսուրսների ռեկրեացիոն գնահատման, ռեկրեացիոն նպատակներով առանձնացված տարածքների անթրոպոգեն ծանրաբեռնման սահմանային մակարդակների որոշման հետ: Ակնհայտ է, որ բնօգտագործումը միջոցառումների համակարգ է՝ ուղղված բնական միջավայրի տնտեսական յուրացմանը, վերափոխմանն ու պահպանմանը [3]: Սակայն պետք է նկատել, որ հետպատերազմյան տարիներին, շատ հաճախ ռեկրեացիոն գործունեությունը ուղեկցվում է բնական գեոհամակարգերի վրա թույլատրելի նորմերի խախտմամբ, որի հետևանքով դրանք կորցնում են իրենց ռեկրեացիոն արժեքն ու նշանակությունը և ենթարկվում դեգրադացիայի: Մեր կարծիքով նման խնդիր կպահանջի ոչ միայն գեոհամակարգերի բնօգտագործման ձևերի ճիշտ կազմակերպում, այլ նաև անթրոպոգեն ներգործության անցանկալի հետևանքների կանխատեսում և դրանց կանխարգելման միջոցառումների մշակում և կիրառում: Դրանք անգն աչքով դիտարկելի է Արցախի հյուսիսային տարածքներում երկրի ընդերքի օգտագործման, անտառախախտման և ճանապարհաշինության ոլորտներում: Այս տեսակետից կարևոր նշանակություն կունենա լանդշաֆտային պլանավորումը: Դա կենթադրի ռեկրեացիոն համալիրների այնպիսի տարբերակների ստեղծում, որոնք կլինեն տնտեսապես արդյունավետ, սոցիալապես հարմարավետ, էկոլոգիապես բարեկարգ և գեղագիտական առումով ճաշակով:

Արցախի ռեկրեացիոն բնօգտագործման ռեսուրսային ներուժի մեջ կարելի է դասակարգել մակերևույթի ձևաբանությունը՝ հատկապես ներկայումս, երբ զարգացման առավել մեծ տեմպեր ունի էկոլոգոսաշրջությունը, մեծանում է հետաքրքրությունը լեռնային ռելիեֆի նկատմամբ [2]: Այստեղ տարածվում են բնական գեղեցիկ համայնապատկերներ: Լանջերի դիրքադրությունից ելնելով՝ կարելի իրականացնել հարմար վերելքներ, որը մարզի տարածքում կնպաստի էքսուրնալ տուրիզմի մասնավորապես ալպինիզմի և էկոլոգոսաշրջության զարգացմանը:

Ռելիեֆի դերը զբոսաշրջության զարգացման մեջ ունի հիմնականում երկու ուղղվածություն՝ առողջարարական և սպորտային: Առողջարարական զբոսաշրջության ժամանակ հաշվի են առնում մինչև առավելագույնը ծովի մակարդակից 3000 մետր լեռնային շրջանները: Արցախի տարածքը հիմնականում ներկայացվում է տարբեր թեքության և դիրքադրության լեռնալանջերով: Թեքությունների մեծությունները պատճառական կապի մեջ են գտնվում ուղղածիկ և հորիզոնական մասնատվածության հետ: Թեքությունների ազդեցությունը հասարակական կյանքի տարածքային կազմակերպման վրա ունի ընդհանուր մեկ ուղղվածություն. թեքության մեծացումը հանգեցնում է բնական և տեխնիկական պայմանների բարդացմանը, շինարարական աշխատանքների թանկացմանը, ենթակառուցվածքների շահագործման ծախսերի մեծացմանը:

Ռեկրեացիոն մեծ նշանակություն ունի Արցախի տարածքի մեղմ և բարենպաստ կլիման: Կլիմայական զբոսաշրջային ռեսուրսները կլիմայական այն պայմանների ամբողջությունն է, որոնք նպաստավոր են հանգստի տարբեր ձևերի կազմակերպման համար: Կլիմայական պայմանները բաժանվում են հետևյալ խմբերի՝ բարենպաստ, համեմատաբար բարենպաստ, որի դեպքում հանգստի որոշակի տեսակներում հնարավոր են սահմանափակումներ, անբարենպաստ, երբ հանգստի որոշակի տեսակներ արգելվում են:

Արցախի Հանրապետության կլիման աչքի է ընկնում մեծ բազմազանությամբ, որը հիմնականում պայմանավորված է վայրի աշխարհագրական դիրքով, մթնոլորտի ընդհանուր շրջանառությամբ, կապից ծովի մոտիկությամբ, մակերևույթի բարձրությամբ, լեռնաշղթաների կողմնադրությամբ և այլ գործոններով [4]:

Երկար ժամանակ հետազոտողներն իրենց ուշադրությունը սևեռում էին, թե եղանակային տարրերն ինչ ազդեցություն են թողնում մարդկանց վրա: Գործընթացի արդյունքում մշակվել է չափագրման նոր մեթոդներ, որոնցից ամենահայտնին ջերմաստիճանների էֆեկտիվությունն է: Դրանում առկա են՝ օդի ջերմաստիճանը, հարաբերական խոնավությունը, քամու արագությունը, արեգակնային ճառագայթումը և երկարալիքային ճառագայթումը: Ջերմաստիճանների և հարաբերական խոնավության միջև փոխազդեցությունը բնութագրվում են որպես էֆեկտիվ ջերմաստիճան (ԷՋ):

Ամենից առաջ կլիմայական գործոնի դերը կայանում է նրանում, որ երկրագնդի շրջանների մեծ մասում, եղանակային պայմանները զբոսաշրջության և հանգստի համար ամենուրեք նույն ամիսներին չեն հանդես գալիս, մարդիկ ձգտում են արձակուրդ վերցնել ավելի շատ տարվա հարմարավետ եղանակների ժամանակ: Սակայն երբեմն, հատկապես նրանց համար, ովքեր զբաղվում են ձմեռային

մարզաձևերով գերադասում են ընտրել ձմեռային հանգիստը: Ամառային ամիսները բայց և այնպես միշտ գերակշռել է զբոսաշրջային հոսքերի քանակով:

Հաջորդ ռեկրեացիոն նախադրյալը ջրառեկրեացիոն պայմաններն են: Զբոսաշրջության զարգացման համար շատ կարևոր նախապայման է ջրային ռեսուրսների առկայությունը: Հատկապես կարևորվում է ԼՂՀ գետերի նշանակությունը: Արաքսի ավազանին պատկանող խոշոր վտակներն են Հակարին (Աղավնո), Վարանդան և Իշխանագետը: Կուրի ավազանին են պատկանում Թարթառը, Ինջան, Խաչենագետը, Կարկառը: Մի քանի մշտական հոսք չունեցող փոքր գետեր (Չախմախ, Ճղպորագետ, Խոնաշեն, Կավարտ, Իննմասիջուր, Սուաուջուր), ԼՂՀ սահմաններից դուրս չեն գալիս [4]:

ԼՂՀ գետերի ռեկրեացիոն արժեքը շատ մեծ է, սակայն դեռևս չնչին չափով է օգտագործվում, հատկապես պետք է ընդգծել գետերի ու դրանց հովիտների գեղագիտական նշանակությունը: Համեմատաբար խոշոր են Աղավնո և Թարթառ գետերը: Դրանք իրենց բնույթով լեռնային են, արագընթաց, հարուստ սահանքներով, որը և հնարավորություն է ստեղծում ջրային տուրիզմի զարգացման համար: Առանձնահատուկ դեր ունեն նաև Սարսանգի, Խաչենի, Արաքսի և մանր ջրամբարների առկայությունը, որտեղ բացի ձկնորսությունից կարելի է զբաղվել թիավարությամբ [1]:

Ջրային ռեսուրսների դերը խիստ բազմազան է: Ձուրը վճռական դեր է կատարում մարդու կենսագործունեության բոլոր բնագավառներում: Նրա դերը վճռական է նաև զբոսաշրջության և հանգստի ինդուստրիայի կազմակերպման գործում: Այս առումով մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում Արցախի տարածքի ինքնատիպ լեռնային արագահոս գետերն ու առվակները, խոր կիրճերն ու գահավիժող ջրվեժները, տարբեր ծագման լեռնային անգուգակա լճերը:

Ջրային ռեսուրսների՝ զբոսաշրջության և հանգստի ինդուստրիայի կազմակերպման նշանակությունը թերի կլիներ, եթե չնշվի հանրապետության հանքային ջրերի մասին: ԼՂՀ հանքային ջրերը պատկանում են ածխաթթվային հանքային ջրերի խմբին: Առավել հայտնի են Շոլանի հանքային ջրերի խումբը և Թթուջուր աղբյուրը (Լիսագոր), ինչպես նաև Քարվաճառի հիդրոգեոքիմիական զոնայի հանքային ջրերի խումբը (Շահումյանի շրջան): Հիանալի գեղատեսիլ տեղանքը, սառնորակ կլիման, մաքուր ու առողջ օդը խթանում են, որ բարձրանա Թթուջուր և Շոլան տեղամասերի հանքային ջրերի արդյունավետությունը՝ հիվանդությունների բուժման նպատակով օգտագործելու առումով: Այստեղ կարելի է կառուցել առողջարաններ և զբաղվել կուրորտային տնտեսությամբ: գեղատեսիլ բնությունը, բուժիչ հանքային ջրերի աղբյուրների առկայությունը նպաստավոր պայմաններ կստեղծեն, որպեսզի տարածքը վերածվի առողջարանային կենտրոնների և կնպաստի զբոսաշրջության այդ ուղղության զարգացմանը:

Ռեկրեացիոն տնտեսության զարգացման համար ոչ պակաս կարևոր են կենսաբանական ռեսուրսները: Արցախի տարածքը բավականին հարուստ է կենսաձին ռեսուրսներով: Այստեղ աճում է շուրջ 2000 բուսատեսակ՝ սկսած կիսաանապատային եղերայուղային տեսակներից, վերջացած մերձալպյան գոտու արժեքավոր տեսակներով: Այստեղ կարելի է հանդիպել բուժական նյութեր պարունակող բազմաթիվ դեղաբույսեր: Արցախի տարբեր լանդշաֆտային գոտիներում հանդիպող ուտելի, բուժիչ և գեղագարդային բույսերը, մրգերն ու հատապտուղները, որսակենդանիները, գիտաճանաչողական և գեղագիտական նշանակության հազվագյուտ և էնդեմիկ բույսերն ու կենդանիները, բնության հուշարձանները կազմում են հանրապետության կենսաբանական ռեկրեացիոն ռեսուրսները և հիմք են տալիս զարգացնելու էկոլոգիական զբոսաշրջությունը:

Զբոսաշրջության զարգացման համար վճռորոշ նշանակություն ունեն պատմամշակութային և հնագիտական արժեքները: ԼՂՀ ռեկրեացիոն ռեսուրսների շարքում կարևոր են նաև եկեղեցիները (Գանձասար, Դադիվանք, Ամարաս, Սբ. Ամենափրկիչ եկեղեցին, կամ Ղազանչեցոց, Գուչավանք և այլն), թանգարաններն ու պատկերասրահները: Արցախի պետական պատմամեթոդական թանգարանը ԼՂՀ պատմամշակութային այն եզակի օջախն է, որտեղ ներկայացվում է Արցախի պատմությունը հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը: Արցախի պետական պատմամեթոդական թանգարանի ֆոնդապահոցներում և ցուցադրության մեջ ընդգրկված են ավելի քան 50 հազար պատմամշակութային արժեքներ [7]:

Արցախն ունի բացառիկ հնարավորություններ, որոնք մեր կարծիքով հեռանկարում թույլ կտան զարգացնել լեռնային պայմաններում ռեկրեացիոն զբաղմունքի բոլոր տիպերը՝ բուժկուրորտային, ռեկրեացիոն-առողջարանային, ռեկրեացիոն-սպորտային և ռեկրեացիոն իմացական: Զբոսաշրջային-մարզական ինդուստրիայի կազմակերպման համար շատ նպաստավոր պայմաններ ունեն Ղարաբաղի, Մռավի լեռնաշղթաների և դրանց բազմաթիվ լեռնաճյուղերի զագաթներն ու լանջերը, որոնք տարվա զգալի մասը ձյունածածկ են լինում և հարմար են նաև դահուկային մարզաձևերի զարգացման համար:

4. Մարտակերտ-Հաթերք-Դադիվանք (Մաղավուզի քարածխի հանք, Սարսանգի ջրամբար, Հաթերքի բազալտային պոլիներ, Թարթառի հովիտ, Լևոնաբերդ)

5. Դադիվանք- Չուարի տաք ջուր (Դոլսուի կիրճ, անտիկլինալ, հանքային աղբյուրների շարք, լիստվենիտի, հասալիսի, օնիքսի հանքավայրեր)

6. Քարվաճառ-Եղեգնուտ-Քարվաճառ (Լև գետի կիրճ, սինկլինալ, Քարվաճառի պոլինաձև բազալտներ, հրաբխային քարանձավներ և թունելներ, սիֆոնային տաք աղբյուր, տաք ջրեր)

7. Քարվաճառ-Ծար-Ջերմաջուր (բազալտային պոլիներ, տաք ջրեր, քարանձավներ)

8. Բերձոր-Հոչանց-Լեռնագոգ (ողջաբերդի հասակի հրաբխանստվածքային շերտում առաջացած քարն սնկեր, քարն բուրգեր, քարայրներ, Հոչանցի ջրվեժների շարք)

9. Ստեփանակերտ-Սյստորաշեն-Ագոլս-Մեծ Թաղեր (Ագոլսի քարանձավ, Շմանեկի քարանձավ, սոսի ծառ)

10. Մեծ Թաղեր-Տող-Սարինշեն- Արփազյաղուկ (Դիզափայտ, Խծաբերդ)

11. Մեծ Թաղեր-Տուսի (Դլեն քար-քարանձավ)

12. Ստեփանակերտ-Հերիերի-Սոս (սոսու պուրակներ, Մաճկալաշենի քյահրիզ, Հարսնաղբյուրի ուղյուղային աղբյուր)

13. Ստեփանակերտ-Քասանի-Հարավ-Մյուրիշեն (Քասանի ժայռոտ քարափեր, ամոնիտների կուտակումներ, Ավդուռ (խալանդական սպաթի հանքավայր), սպիտակ մարմարի հանքավայր)

14. Ստեփանակերտ-Սարգսաշենի-Ստեփանակերտ (ջրվեժների շարք, խալանդական շպաթի հանքավայր, Թաս գետ)

15. Ստեփանակերտ-Լիսագոր- Քիրս (Վիշապաքար, պառկած ծալքեր):

Ռեկրեացիոն ռեսուրսների հաշվենկատ օգտագործումը, առանձնացված տարածքների համալիր օգտագործումը Արցախի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման ռազմավարական ծրագրերի կարևորագույն մասն է, որի համար անհրաժեշտ է ցուցաբերել պատշաճ ուշադրություն, հաշվի առնելով բնական միջավայրի լանդշաֆտաէկոլոգիական առանձնահատկությունները, այսինքն առանձնացված տարածքների օգտագործման բոլոր միջոցառումները պետք է հիմնվեն լանդշաֆտային պլանավորման սկզբունքների վրա և լանդշաֆտի հորինվածքային առանձնահատկությունների վրա:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Առաքելյան Յու. Ա., Ռեկրեացիոն ռեսուրսների գնահատումը և տուրիզմի զարգացման հեռանկարները ԼՂՀ-ում, Աշխարհագրություն-99, գիտական աշխատանքների ժողովածու, Երևան, 1999թ., էջ 140-143
2. Գրիգորյան Ա. Վ., Տուրիզմի և հանգստի ինդուստրիայի զարգացման հեռանկարները Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետությունում, ԲԱՆԲԵՐ Երևանի համալսարանի, Երևան, 1999թ., էջ. 192-194
3. Մարդկային զարգացման հիմունքներ, ուսումնական ձեռնարկ մագիստրանտների համար, գլխ. խմբ. Սարգսյան Հ. Լ, Երևան, 2004թ., էջ 117-119
4. Մնացականյան Բ. Պ., Առաքելյան Յու. Ա., ԼՂՀ ու հարակից տարածքների ջրագրությունը և ջրային հաշվեկշիռը, Երևան, 2005թ., էջ 66-75
5. Косолапов А. Б., Теория и практика экологического туризма, Москва 2005г., ст. 75-88
6. Самвелян Н. И., Погосян В. Х., Ландшафтная структура территории как основа территориального планирования хозяйственной деятельности, Ереван, 2010г., ст. 42-56
7. www.karabakh.travel

Տեղեկություններ հեղինակների մասին՝

Գրիգորյան Անահիտ Վլադիմիրի,

ա.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ

srbuhi.tovmassian@mail.ru

Պոստոյան Ակսել Հարությունի

աշխ.գիտ.թեկ., դոցենտ, ԵՊՀ

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, աշխ. գ. դ., Ա.Ռ. Ավագյանը: